

PERNILLE ELLYTON

EN FÆDRENE FORBINDELSE?

Om sammenhængen mellem de fire Hrafnistumannasögur

BLANDT OLDTIDSSAGAERNE findes en gruppe af sagaer, de såkaldte *Hrafnistumannasögur*, om en bemærkelsesværdig slægt af sagahelte fra den norske ø Hrafnista. Sagaerne, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis*, er forbundet af heltenes tilknytning til fødeøen og af deres slægtsforhold, idet Ketill er far til Grímr, som er far til Örvar-Oddr, og Án er barnebarn til Ketils datter. Betragter man de fire sagaers litterære udtryk er kontinuiteten mellem fortællingerne imidlertid vanskeligere at få øje på. De udviser stor formmæssig variation internt, og især *Örvar-Odds saga* skiller sig ud ved at være markant længere end de øvrige sagaer i gruppen. Også sagaernes genre- og stiltræk er divergerende i en sådan grad, at man som læser ikke kan undgå at finde det påfaldende, at historien eksempelvis går direkte fra eventyrligt brudetogt i *Gríms saga loðinkinna* til omfangsrig rejsekildring i den følgende *Örvar-Odds saga*. De fire sagaer dateres da også almindeligvis forskelligt, og selvom der ikke er enighed om dateringerne, menes *Örvar-Odds saga* som udgangspunkt at være ældre end de øvrige. Den dateres til sidste halvdel af 1200-tallet (Finnur Jónsson 1921, 814), mens de øvrige sagaer placeres omkring år 1300 (Halldór Hermannsson 1912).¹ Hvis den traditionelle datering af sagaerne er rigtig, kan det altså umiddelbart udelukkes, at de fire sagaer er blevet til som gruppe. Sagaerne er imidlertid i forsknings- og udgivelses-sammenhæng ofte beskrevet som en gruppe, ligesom man i visse tilfælde har studeret dem som en helhed.² De fire sagaers indbyrdes tilknytning i

- 1 Andre har dateret *Ketils saga hængs* til slutningen af 1200-tallet og *Áns saga bogsveigis* til begyndelsen af 1400-tallet (Ciklamini 1993, 352; Campbell 1993, 16). Dateringerne er i vid udstrækning baseret på skøn, og der må derfor tages højde for en væsentlig usikkerhed omkring sagaernes alder.
- 2 Se navnlig Orning (2017), hvor de fire sagaer behandles samlet i kraft af deres forbindelse i håndskriftet AM 343 a 4to, og Leslie-Jacobsen (2010), hvor sagaernes indbyrdes relationer analyseres med henblik på at finde spor efter mundtlig overlevering.

overleveringen har dog ikke hidtil været undersøgt. Det har derfor været uafklaret, i hvilken udstrækning disse fire sagaer har en fælles historie, og nøjagtigt hvori forbindelsen mellem dem består.

Denne artikel³ vil udforske de fire *Hrafnistumannasögur* fra et filologisk og litteraturhistorisk udgangspunkt gennem sporing af sagaernes transmission og udvikling som gruppe. Undersøgelsen fokuserer specifikt på den fælles håndskriftoverlevering og de litterære træk, som forbinder de fire sagaer, og lægger derfor vægt på sagaernes interne forbindelser og samlede transmission frem for at give en udtømmende analyse af sagaerne og deres håndskrifter. Undersøgelsen indledes med en granskning af det overlevereede håndskriftmateriale som helhed og sagaernes sammensætning i håndskrifterne. Herefter undersøges sagagruppens interne forbindelser ud fra teksternes forskellige redaktioner og litterære stiltræk. Sluttelig fremsættes en hypotese om gruppens dannelse, der sættes i forbindelse med historiske og kulturelle forhold i sagagruppens tilblivelses- og overleveringsperiode.

De overleverede håndskrifter

Til at belyse den samlede overlevering af de fire *Hrafnistumannasögur* har jeg udarbejdet en katalog⁴ over de i alt 147 håndskrifter, som indeholder mindst en af de fire sagaer. Katalogen samler information om datering og indhold for alle håndskrifter og oplyser, hvilke tekster hvert håndskrift indeholder. For at undersøge sammenhængen mellem gruppen af *Hrafnistumannasögur* er det nemlig nødvendigt at afklare, hvordan de fire sagaer er sammensat i de overlevereede håndskrifter. Det er for eksempel af stor betydning for forståelsen af gruppen, hvor ofte sagaerne i det hele taget er overleveret samlet, og om de optræder i forventet rækkefølge, dvs. den slægtsmæssige følge, eller ej.

Når de fire sagaer anskues som en gruppe visse steder i forskningen, er det oplagt at tænke, at de ofte er overleveret som gruppe i håndskrifterne.⁵ Men håndskriftmaterialet viser overraskende nok, at dette langt

3 Denne artikel er en bearbejdning af mit kandidatspeciale, skrevet ved Københavns Universitet under vejledning af Annette Lassen i efteråret 2020.

4 Katalogen kan tilgås på: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?q=122> og er udarbejdet og tilgængeliggjort i samarbejde med Tarrin Wills. Se katalogbeskrivelse for uddybende information om den indsamlede data.

5 En sådan antagelse ses f.eks. hos Orning (2017) der skriver følgende om gruppen: "[...]

fra er tilfældet. De fire *Hrafnistumannasögur* optræder kun som gruppe og i den forventede rækkefølge i seks tilfælde, dvs. 4% af de overleverede håndskrifter. Disse håndskrifter er: AM 343 a 4to (1450–75), AM 340 4to (1600–99), AM 173 fol. (1686–1707), Lbs 1971 4to (1700–99), Lbs 1626 4to (1883), BibStGen MS 3724 (1916).⁶ Det ældste af disse, AM 343 a 4to, er ikke alene det tidligste overleverede håndskrift, hvor gruppens sagaer optræder i ubrudt sammenhæng, men er også det ældste vidne til *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Áns saga bogsveigis*. En interessant observation er, at håndskrifterne fordeler sig nogenlunde ligeligt i overleveringsperioden, og det er dermed ikke, som man måske kunne forvente, i en bestemt periode, at der er tradition for at skrive de fire *Hrafnistumannasögur* samlet, ligesom der ikke ses en udvikling, hvor dette bliver gradvist mere eller mindre udbredt. Mest bemærkelsesværdigt er det dog, hvor sjældent gruppen forekommer samlet i kilderne.

Hvor de fire sagaer i ubrudt sammenhæng ses sjældent, er en anden kombination mere frekvent. De tre første *Hrafnistumannasögur*, dvs. *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, ses samlet og i forventet rækkefølge (ikke medregnet de seks håndskrifter ovenfor med alle fire sagaer samlet) i 28 tilfælde, dvs. 19% af det samlede antal håndskrifter. Disse 28 håndskrifter fordeler sig over stort set hele perioden, med undtagelse af 1300-tallet, idet det ældste håndskrift er AM 471 4to fra ca. 1450–1500 og det yngste er Lbs 4460 8vo fra ca. 1900–50. Denne sammensætning, hvor *Áns saga bogsveigis* er udeladt, er altså væsentligt mere hyppig end at se alle fire *Hrafnistumannasögur* samlet. Det er da også netop Ketill, Grímr og Oddr, der er henholdsvis farfar, far og søn, og selvom det måske er uventet, at *Áns saga bogsveigis* så sjældent er en del af gruppen, er der en vis logik i at det – hvis nogen – skulle være den fjerne slægtning *Áns saga*, der er udeladt. Men dette forudsætter naturligvis at der er tale om et bevidst fravalg. Nogle dateringer foreslår, at *Áns saga bogsveigis* er den yngste af gruppens sagaer og først er opstået kort inden tilblivelsen af

considering the obvious links between the sagas, as well as the fact that they are often preserved together, I find it unproblematic to approach these sagas as one unity” (s. 60).

6 Disse seks håndskrifter er, med undtagelse af AM 343 a 4to og AM 340 4to, ikke stemmatisk forbundne (jf. Anderson 1990). Sammenfaldet i indhold skyldes derfor ikke, at alle håndskrifter er skrevet af efter samme forlæg. Dog er de to yngste håndskrifter yngre end den første trykte udgave af sagaerne, Rafn 1829, og kan derfor ikke udelukkes at være påvirket af denne.

AM 343 a 4to. Er dette tilfældet, må sagaen antages at have været mindre udbredt og dermed mindre tilgængelig for håndskrifternes skrivere i den første periode af overleveringen, selvom den allerede i AM 343 a 4to er sat i forbindelse med de øvrige sagaer.

Áns saga bogsveigis skiller sig altså ud fra gruppen ved kun sjældent at optræde sammen med de tre øvrige sagaer. Håndskriftmaterialet viser da også, at det netop er *Áns saga bogsveigis*, der hyppigst optræder helt adskilt fra gruppen, dvs. i et håndskrift, hvor ingen af de andre sagaer er. Hvor *Ketils saga hængs* optræder adskilt fra gruppen fem gange, *Gríms saga loðinkinna* tre gange og *Örvar-Odds saga* 23 gange, ses *Áns saga bogsveigis* separat fra de andre sagaer hele 41 gange. Hermed udgøres 28% af hele håndskriftgruppen af håndskrifter, der af gruppens fire sagaer kun indeholder *Áns saga bogsveigis*. Det ældste af disse håndskrifter er Lbs 715 4to fra ca. 1650–90, og det yngste Lbs 4467 8vo fra ca. 1890. De øvrige fordeler sig jævnt over perioden imellem disse.

Håndskrifterne viser desuden, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* meget ofte optræder sammen og i forventet rækkefølge. Ser man på det samlede billede, dvs. alle de tilfælde, hvor de to sagaer optræder sammen, uanset hvilke andre sagaer de optræder sammen med, ses tendensen tydeligt. *Ketils saga hængs* optræder i sammenlagt 72 håndskrifter, og af disse forekommer den seks gange sammen med alle de tre andre *Hrafnistumannasögur*, 28 gange med *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og 21 gange kun med *Gríms saga loðinkinna*. Dermed er det i alt 55 ud af 72 håndskrifter, hvor *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* optræder samlet, hvilket svarer til 76% af håndskrifterne indeholdende *Ketils saga hængs*. Det tilsvarende tal for *Gríms saga loðinkinna* er 55 ud af 70, dvs. 79% af de i alt 70 håndskrifter, *Gríms saga loðinkinna* optræder i. Her ses altså en langt tydeligere tendens, hvor det er undtagelsen snarere end reglen, at de to sagaer ikke optræder samlet. Det er desuden bemærkelsesværdigt, at netop disse to sagaer stort set altid optræder i sammenhæng med mindst en af de andre *Hrafnistumannasögur*, enten i forventet rækkefølge eller i andre konstellationer. Kun fem gange (svarende til 3,4% af håndskrifterne) optræder *Ketils saga hængs* i et håndskrift, hvor ingen andre *Hrafnistumannasögur* er, og kun tre gange (svarende til 2% af håndskrifterne) er det samme tilfældet for *Gríms saga loðinkinna*.

Næst efter *Áns saga bogsveigis* er det *Örvar-Odds saga*, der oftest op-

træder separat fra de øvrige *Hrafnistumannasögur*. Sagaen ses uden øvrige *Hrafnistumannasögur* i 23 håndskrifter, så modsat *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er der altså en vis tradition for at overlevere *Örvar-Odds saga* adskilt fra gruppen. To af disse tilfælde er håndskriftsamlingens ældste, Holm perg 4to 7 og AM 344 a 4to, fra henholdsvis ca. 1300–25 og ca. 1300–1400. I tråd med den anslåede datering af *Örvar-Odds saga* giver håndskrifterne således også belæg for, at denne har eksisteret selvstændigt inden den blev sat i forbindelse med de øvrige *Hrafnistumannasögur*.

I håndskrifterne ses også en række eksempler, hvor sagaerne optræder i en anden rækkefølge end den forventede. Overordnet deler disse håndskrifter sig i tre kategorier: Den første kategori er håndskrifter, hvor de fire *Hrafnistumannasögur* optræder samlet (dvs. straks efter hinanden), men i en anden rækkefølge end forventet. Dette ses for eksempel i Lbs 999 4to, hvor *Áns saga bogsveigis* optræder før de andre tre sagaer. Den anden kategori udgøres af håndskrifter, som indeholder to eller flere *Hrafnistumannasögur* i sammenhæng, men hvor en eller flere af sagaerne er sprunget over. Det ses f.eks. i Holm Papp fol. 98, hvor *Örvar-Odds saga* er skrevet straks efter *Ketils saga hængs*. Den tredje kategori er håndskrifter, hvor flere af sagaerne optræder i samme håndskrift, men ikke i sammenhæng, som f.eks. i Engestr. B III 1 19, hvor *Áns saga bogsveigis* og *Gríms saga loðinkinna* er del af en større samling af sagaer. Den sidste kategori kan ikke tolkes som udtryk for, at sagaerne er overleveret samlet, men de øvrige kategorier viser, at der har været en tradition for at overlevere *Hrafnistumannasögur* sammen, selvom rækkefølgen ikke er som forventet.

Ovenstående analytiske nedslag i håndskriftmaterialet viser altså, at de fire *Hrafnistumannasögur* kun sjældent er overleveret som komplet gruppe i håndskrifterne. Dog ses en forholdsvist hyppig forekomst af kombinationen *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og en klar tendens til, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er overleveret sammen eller i sammenhæng med en eller flere af gruppens sagaer. Herudover ses en række forskellige kombinationer, hvor to eller tre af gruppens sagaer forekommer i forlængelse af hinanden, selvom den forventede rækkefølge ikke er overholdt. Analysen viser desuden, at *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis* særligt ofte optræder alene, hvorfor netop disse sagaers tilknytning til de øvrige vil være interessant at under-

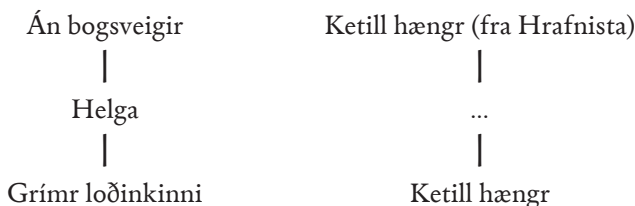
søge nærmere. Forbindelsen mellem de fire *Hrafnistumannasögur* kommer til udtryk i forskellige konstellationer og vidner om en vis tradition for at samle disse sagaer i en gruppe (hvor varieret den end er) igennem overleveringen fra 1400-tallet og frem. Håndskriftmaterialet kan dog ikke kaste lys over selve samlingsprocessen, idet AM 343 a 4to både er ældste vidne til tre af gruppens fire sagaer, og det første håndskrift, hvor alle fire sagaer er samlet som gruppe. Man kan derfor ikke ud fra håndskrifterne alene kortlægge en gradvis grupperdannelse over tid, selvom håndskrifterne viser, at *Örvar-Odds saga* som forventeligt er blevet overleveret selvstændigt, inden gruppen formedes. På samme måde må der i en undersøgelse som denne tages højde for, at analysen kun kan baseres på de overleverede håndskrifter, og at det materiale, som er gået tabt med tiden, kunne have tegnet et mere komplekst billede af sagaerne og deres forbindelse. For at nuancere det billede, de overleverede håndskrifter tegner, vil jeg i det følgende betragte sagaernes indhold og undersøge deres interne forbindelser for derigennem at kaste lys på samlingsprocessen. Her inddrages desuden de øvrige tekster, som nævner en eller flere *Hrafnistumenn*.

Hrafnistumenn i ældre tekstkilder

De fire *Hrafnistumenn* optræder i en række andre tekster, hvoraf flere formodes at være ældre end de fire *Hrafnistumannasögur*. Disse ældre kilder er særligt interessante, fordi de potentielt kan belyse forbindelsen mellem sagapersonerne i perioden forud for sagaernes overlevering i de bevarede håndskrifter. En sådan kilde er *Landnámabók* (som almindeligvis dateres til første halvdel af 1100-tallet (Jón Jóhannesson 1941)), der er det tidligste værk, hvor sagaernes personer nævnes.⁷ I *Landnámabók* nævnes landnamsmanden Ketill hængur, der siges at være barnebarn af Ketill hængur fra Hrafnista (Jakob Benediktsson 1968b, 346–47). De oplysninger, som gives om Ketill hængur (den yngre) svarer til den slægtsredegørelse, der optræder sidst i *Gríms saga loðinkinna*. Tidligere i værket nævnes Grímr loðinkinni som forfader til landnamsmanden Án rauðfeldr (Jakob Benediktsson 1968a, 177), og Grímr siges at være barnebarn af Án bogsveigir. Ketill

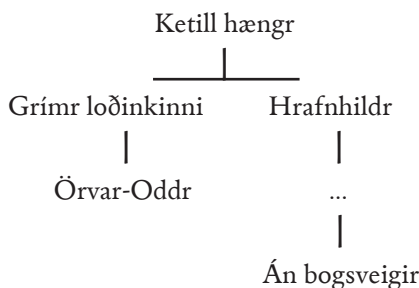
7 *Landnámabók* blev affattet før det ældste håndskrift, hvori værket er overleveret, som er Hauksbók, AM 371 4to, fra ca. 1302–10. Håndskriftet har omtrent samme alder som det ældste *Örvar-Odds saga*-håndskrift, men er betydeligt ældre end AM 343 a 4to (1450–75), som er ældste håndskriftvidne til de tre øvrige *Hrafnistumannasögur*.

hængr nævnes ikke i denne sammenhæng, men det fortælles derimod, at Grímr skulle være søn af Áns datter Helga. Samme udlægning ses i *Egils saga Skalla-Grímssonar* (der muligvis har anvendt *Landnámabók* som forlæg), som dateres til første halvdel af 1200-tallet (Sigurður Nordal 1933).

Figur 1: Slægtsfølge som beskrevet i *Landnámabók* og *Egils saga Skalla-Grímssonar*.

Enkelte *Hrafnistumenn* nævnes desuden i en række andre værker, men uden redegørelse for deres slægt. I Saxos *Gesta Danorum* fra ca. 1200 optræder to af de fire *Hrafnistumenn*, Oddr og Án, i korte og indbyrdes uafhængige fortællinger. Om Oddr fortælles det, hvordan han kæmpede mod tolv bersærker på Samsø (*Gesta Danorum* 5.13.4), og Án beskrives som en dygtig bueskytte (6.4.9). Beskrivelsen af Odds kamp på Samsø findes også i *Hervarar saga ok Heiðreks*.

Figur 2: Slægtsfølge som beskrevet i de fire *Hrafnistumannasögur*.⁸

Materialet viser, at der har eksisteret forskellige traditioner for slægtens rækkefølge, hvoraf den ene blev fremherskende i de fire *Hrafnistumannasögur*,

8 Samme slægtsfølge beskrives i Tormod Torfæus' historiske værk *Historia Rerum Norvegicarum* fra 1711. Der er grund til at formode, at Torfæus har brugt AM 343 a 4to eller et beslægtet håndskrift som udgangspunkt for sin genfortælling af sagaerne, selvom han så vidt muligt udelader overnaturlige elementer fra sagaerne.

mens de øvrige eksisterer i andre tekster. Disse ældre tekster viser desuden, at forbindelsen mellem Ketill og Grímr allerede ses i *Egils saga Skalla-Grímssonar*, der antages at være ældre end *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Sammenhængen er særligt interessant, når netop denne forbindelse også er tydelig i de overleverede sagahåndskrifter. Herudover giver slægtsudlægningen i *Landnámabók* anledning til at betragte en bestemt tendens i håndskriftmaterialet, nemlig fem håndskrifter af de i alt 147, hvor *Áns saga bogsveigis* ses som den første i gruppen. Tre gange ses rækkefølgen *Áns saga bogsveigis*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, og to gange i konstellationen *Áns saga bogsveigis*, *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*.⁹ En mulig forklaring på denne rækkefølge kan være, at sammensætningen er påvirket af den slægtsfølge, som er beskrevet i *Landnámabók*, og at to af traditionerne for slægtsrækkefølgen herved er i spil samtidig.

De videnskabelige udgavers betydning

Når de fire sagaer i de overleverede håndskrifter så sjældent optræder samlet, og når der heller ikke i de øvrige kilder ses en entydig forbindelse mellem de fire *Hrafnistumenn*, er det oplagt at overveje, om ideen om sagaerne som gruppe er knyttet til den moderne forsknings- og udgivelsestradition. Den trykte tekstudgave er det mest tilgængelige udgangspunkt for videnskabelige undersøgelser af sagaerne, men udgaven repræsenterer kun et eller meget få udvalgte udtryk for værket. Derfor kan udgavens tekstudvælgelse have stor indflydelse på forståelsen af teksten og følgelig også have influeret måden, hvorpå der er forsket i de fire *Hrafnistumannasögur*.

Den tidligste trykte udgave af *Hrafnistumannasögur* blev foretaget af O. Rudbeck i 1697. Han udgav *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, der fulgtes af en oversættelse til latin foretaget af den islandske præst Ísleifur Þorleifsson. Oversættelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* menes at være baseret på Holm Papp 4to 32 (Anderson 1990, 197), og teksterne blev udgivet samlet i et mindre hæfte. Samme år blev også *Örvar-Odds saga* udgivet. De tre *Hrafnistumannasögur* er således ikke udgivet samlet, men beskrives i indledningen til *Ketils saga*

9 Forekomsterne er ikke stemmatisk forbundne, jf. Anderson (1990), dvs. at rækkefølgen ikke skyldes, at håndskrifterne er afskrifter af hinanden og af denne årsag har samme indhold.

hængs og *Gríms saga loðinkinna* som *historia triplex*, dvs. en tredelt historie.¹⁰ De tre sagaer anskues således i denne udgave i en eller anden forstand som en gruppe eller i det mindste forbundne, selvom de ikke udgives samlet.

Den mest centrale udgave af de fire *Hrafnistumannasögur* er C.C. Rafns *Fornaldar sögur Norðrlanda* (1829–30). Rafns inddeling og gruppering af sagaerne er sandsynligvis påvirket af P.E. Müllers *Sagabibliothek* (1817–20), hvor de fire *Hrafnistumannasögur* er grupperet sammen (Lavender 2015). Rafn brugte håndskriftet AM 343 a 4to (ca. 1450–75), det ældste håndskrift, hvori alle fire sagaer optræder samlet og i forventet rækkefølge, som primær kilde til udgaven af de fire *Hrafnistumannasögur*. I Rafns indledning beskrives udgavens tekstgrundlag, og her behandles kilderne til *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* samlet, mens kilderne til *Örvar-Odds saga* og *Áns saga bogsveigis* udlægges hver for sig (Rafn 1829, VIII–XIII). På samme måde er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* også behandlet samlet hos Müller.

Ud over ovenstående udgaver er enkelte *Hrafnistumannasögur* udgivet separat, som f.eks. i historikeren E.J. Biörners udgivelse *Nordiska Kämpa Dater* fra 1737, der af de fire sagaer kun indeholder *Áns saga bogsveigis*. Biörner nævner selv, at han har fravalgt *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, fordi de allerede var udgivet af Rudbeck (Lavender 2015, 537). I 1888 udgav den hollandske lingvist R.C. Boer *Örvar-Odds saga* i synoptisk udgave efter håndskrifterne Holm Perg 4to 7, AM 344 a 4to, AM 343 a 4to, AM 471 4to, AM 567 IV 4to og AM 173 fol.

I visse udgivelser betragtes de fire *Hrafnistumannasögur* altså som en gruppe, selvom enkelte af sagaerne også er udgivet selvstændigt. Af ovennævnte udgivelser har især Rafns *Fornaldar Sögur Norðrlanda* været formativ for forståelsen af sagagruppen. Det skyldes dels, at denne stadig i dag er den eneste videnskabelige udgave for tre af fire *Hrafnistumannasögur*,¹¹ men ikke mindst den store rolle Rafns udgivelse af oldtidssagaerne i det hele taget har spillet for forskningen. Rafns udgave og udvælgelse af tek-

10 Da de tre sagaer udgives i sammenhæng med hinanden, er der grund til at tro, at også oversættelsen af *Örvar-Odds saga* er baseret på Holm Papp 4to 32.

11 Sagaerne er senere udgivet af Valdimar Ásmundarson (*Fornaldarsögur Norðrlanda II*, 1886), og af Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson (*Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1943), der brugte Valdimar Ásmundarsons tekst som grundlag for udgaven. Valdimar Ásmundarson baserede ifølge forordet sin udgave af de fire *Hrafnistumannasögur* på Rafns udgave, og der er derfor ikke tale om reelt nye udgaver i hverken 1886 eller 1943.

ster anses ofte som selve grundlæggelsen af oldtidssagagenren, og værket er desuden et af de tidligste forsøg på at arbejde tekstkritisk med sagaerne (Lavender 2015, 551). Derfor har udgivelsen haft stor autoritet i forskningen, hvorfor den naturligt har spillet en fremtrædende rolle også for forskningen i de fire *Hrafnistumannasögur*. Hvad end Rafn vælger håndskriftet AM 343 a 4to som grundlag for udgivelsen af disse sagaer, fordi det indeholder dem alle fire, eller han samler alle fire sagaer i sin udgave, fordi de optræder samlet i håndskriftet, bliver udgaven normdannende. Rafns valg af AM 343 a 4to som grundtekst bliver således afgørende for sagagruppens reception, og at netop dette håndskrift er både velbevaret og ældste kilde til flere af sagaerne, har formentlig ligeledes haft stor betydning for, at man i forskningen har betragtet de fire sagaer som en gruppe, selvom de kun i et fåtal af håndskrifterne er overleveret sådan. Hvorfor de fire sagaer optræder samlet i håndskrifter som AM 343 a 4to, er imidlertid stadig uafklaret, men vil i det følgende undersøges gennem litterære træk og sammenhænge i sagaerne.

Örvar-Odds saga

Örvar-Odds saga skiller sig ud fra gruppen ved at være væsentligt længere end de øvrige *Hrafnistumannasögur*, og analysen af håndskrifterne viste, at den forholdsvist ofte er overleveret uden gruppens øvrige sagaer. *Örvar-Odds saga* findes i tre redaktioner, S, M og A, i sagaens tre ældste håndskrifter, Holm perg 4to 7 (1300–25) (S), AM 344 a 4to (1350–1400) (M) og AM 343 a 4to (1450–75) (A). Det er siden Boer almindeligvis accepteret, at den korteste redaktion, S, er den ældste, M den mellemste og A, den længste redaktion, den yngste af disse tre. M-redaktionen befinder sig, både hvad angår længde og indhold, et sted imellem de to øvrige redaktioner.¹² De tre redaktioners beskrivelser af Hrafnista-slægten, dens besiddelser og egenskaber vil i det følgende undersøges for at klarlægge, i hvilken grad de tidligste redaktioner af *Örvar-Odds saga* udviser samhørighed med de øvrige *Hrafnistumannasögur*, og hvad disse tidligste tekster kan fortælle om sammenhængen mellem heltene fra Hrafnista.¹³

12 Undersøgelser af disse forskelle kan ses hos blandt andre Boer (1892), Lassen (2009) og Bandle (1990).

13 Som grundlag for sammenholdningen bruges tekstudgaverne fra Boer (1888) og Rafn (1829).

I begyndelsen af alle tre redaktioner af *Örvar-Odds saga* fortælles det om Oddr, at han er søn af Grímr loðinkinni, barnebarn af Ketill hængr og oldebarn af Hallbjörn hálftröll. Án bogsveigis tilknytning til slægten ses kun i AM 343 a 4to, og kun fordi denne nævnes i *Áns saga bogsveigis*. Faktisk nævnes Án ikke i nogen redaktioner af hverken *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* eller *Örvar-Odds saga*. Udlægningen af slægtsfølgen er ens på tværs af redaktionerne af *Örvar-Odds saga*, og det er derved kun én af de tidligere omtalte traditioner for slægtsfølgen, som er overleveret i disse tre sagaredaktioner.

Ud over forskelle i omfang mellem S-, M- og A-redaktionen, skiller A-redaktionen sig ud fra gruppen ved at indeholde nogle tilføjelser om Hrafnista-slægtens sammenhæng. Dette kommer til udtryk som tilføjede sammenhænge mellem sagaerne i AM 343 a 4to (A), hvor de fire *Hrafnistumannasögur* er redigeret på en sådan måde, at de fremstår som en gruppe. Uddybelserne er forholdsvist korte, forekommer særligt i begyndelsen af sagaen, og indeholder elementer, som synes hentet fra de øvrige sagaer. Et eksempel på denne redigering er den første sætning i A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*:

Grímr hét maðr ok var kallaðr loðinkinni; því var hann svá kallaðr, at hann var með því alinn, en þat kom svá til, at þá þau Ketill hængr, faðir Gríms, ok Hrafnhildr Brunadóttir gengu í eina sæng, sem fyrr er skrifat, at Bruni breiddi á þau húð eina, er hann hafði boðit til sín Finnum mörgum, ok um nóttina leit Hrafnhildr út undan húðinni, ok sá á kinn einum Finnum, en sá var allr loðinn, ok því hafði Grímr þetta merki síðan, at menn ætla at hann muni á þeirri stundi getinn hafa verit. (s. 161)¹⁴

Denne sætning optræder i AM 343 a 4to, men ikke i de to tidligste håndskrifter. Indskuddet i sætningen, "sem fyrr er skrifat", vidner om, at sagaerne i AM 343 a 4to har undergået en bevidst, samlende redaktion, hvor de tre (måske fire) sagaer er blevet behandlet og bearbejdet som gruppe. Redaktøren afslører nemlig her, at læseren allerede kender historien om Gríms undfangelse fra tidligere, dvs. i *Ketils saga hængs*. Historien om oksekindet, der bredes over Ketils og Hrafnhilds seng, optræder kun i *Ketils saga hængs* og i A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*, men i *Ketils saga*

14 I de følgende kapitler citeres sagaerne fra Rafn (1829) medmindre andet angives.

hængs forbindes Gríms lodne kind ikke direkte med selve undfangelsesøjeblikket. Denne forklaring er altså unik for A-redaktionen af *Örvar-Odds saga*. I S- og M-redaktionen beskrives Gríms lodne kind på samme måde som i *Gríms saga loðinkinna*: “því var hann loðinkinni kallaðr, at kinn hans önnur var vaxin með dökkt hár, og með því var hann alinn” (s. 143), og det må derfor antages, at forbindelsen til *Ketils saga hængs*, hvor undfangelsen beskrives, ikke er etableret i de tidligste redaktioner af *Örvar-Odds saga*.

En række af slægtens egenskaber og besiddelser beskrives i *Örvar-Odds saga*, men på forskellige måder i de tre redaktioner. Som anskueliggjort i tabellen nedenfor, består forskellene hovedsageligt i, hvilken forfader egenskaberne tillægges. Pilene Gusisnautar, der rammer alt, hvad de skydes mod, siges Oddr i A- og M-redaktionen at få fra sin far, Grímr, der har arvet dem efter Ketill hængr, som vandt dem af Gusir. I S-redaktionen, den ældste af de tre redaktioner, fortæller Grímr imidlertid om pilene: “þær vann ek af Gusi Finnakonungi” (*Örvar-Odds saga*, udg. Boer 1888, 25). Her stammer pilene altså fra Grímr og ikke Ketill. Tilsvarende beskrives slægtens evne til at få bør, når sejlene sættes i vindstille, anderledes i S-redaktionen. Her er det igen Grímr, som evnen tilskrives, mens det i M- og A-redaktionerne er Ketill. M- og A-redaktionens beskrivelser svarer til det, der fortælles i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*.

Redaktion	S	M	A
Slægt	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn	Oddr er søn af Grímr, barnebarn af Ketill, oldebarn af Hallbjörn
Forklaringen på Gríms lodne kind	Sådan var han født	Sådan var han født	Ketils affære med Hrafnhildr
Gusisnautar siges vundet af	Grímr	Ketill	Ketill
Sejlsætningsmetoden tilskrives	Grímr	Ketill	Ketill

Slægtens forskellige egenskaber og besiddelser, som de præsenteres i de tre redaktioner af Örvar-Odds saga.

Forbindelsen til Ketill hængr fremhæves altså sjældnere i S, den ældste redaktion af sagaen. Her nævnes Ketill hængr kun indledningsvis som far til Grímr, og optræder ellers ikke i historien. I den næstældste redaktion, M, er Ketill også nævnt som forfader, og han nævnes som ejer af pilene Gusionautar og ophavsmand til sejsætningsmetoden. I den yngste af disse tre redaktioner, A, nævnes Ketill, som i M, i forbindelse med pilene Gusionautar og sejsætningsmetoden, og hertil kommer, at historien om Gríms lodne kind fra *Ketils saga hængs* genfortælles i begyndelsen af sagaen. Man ser altså potentielt en udvikling, hvor slægtskabet til Ketill hængr bliver gradvist mere betonet i de senere redaktioner af sagaen. Hvor Ketill kun optræder flygtigt i den ældste redaktion, S, har forfaderens eksistens udviklet sig til en mere integreret del af fortællingen om Oddr i A-redaktionen. Samtidig træder Grímr gradvist mere i baggrunden, i takt med at Ketill tillægges fokus.

Forbindelsen mellem Oddr og faren Grímr er derved tydeligst i den tidligste redaktion af *Örvar-Odds saga*, S. Da *Gríms saga loðinkinna* menes at være yngre end *Örvar-Odds saga*, skyldes forbindelsen formentlig ikke, at *Gríms saga loðinkinna* var forbundet med *Örvar-Odds saga* i disse tidligste stadier. Måden Oddr omtales på i *Gríms saga loðinkinna* og omvendt, hvordan Grímr omtales i *Örvar-Odds saga*, indikerer også, at dette antagelig ikke er tilfældet. Da Oddr er Gríms søn, er det forventeligt, at han spiller en vis rolle i *Gríms saga loðinkinna*, men han optræder kun kort. Oddr omtales først sent i *Gríms saga loðinkinna*, hvor han opregnes som fostbror til Ásmundr, der er søn af Gríms ven Ingjaldr. Denne information er magen til den, som fortælles i alle tre redaktioner af *Örvar-Odds saga*, men det nævnes ikke, at Oddr skulle være Gríms søn, som det fremgår af *Örvar-Odds saga*. Allersidst i *Gríms saga loðinkinna* omtales han dog igen, og denne gang fortælles det, at Grímr og Lophæna sent i livet fik sønnen Oddr, der blev opfostret hos Ingjaldr. Disse to gange, Oddr nævnes, giver ikke modstridende forklaringer, men er samtidig heller ikke logisk sammenhængende. Det er påfaldende, at Oddr først nævnes uden slægtsforbindelse til Grímr, og kort efter, i sagaens allersidste sætninger, beskrives som Gríms søn. Det forekommer sandsynligt, at denne sidste del er indsat senere, og at slægtsforbindelsen mellem Grímr og Oddr først er kommet med i *Gríms saga loðinkinna*, da den blev sat i forbindelse med *Örvar-Odds saga*. Tilføjelsen skaber en vis kontinuitet mellem de to sagaer, men kan

ikke kompensere for det faktum, at Oddr er næsten fuldkommen fraværende i *Gríms saga loðinkinna*.

Beskrivelsen af Grímr i *Örvar-Odds saga* er på samme måde påfaldende. Grímr er forholdsvist fremtrædende i begyndelsen af *Örvar-Odds saga* (på tværs af de tre redaktioner), men der refereres slet ikke til begivenhederne fra *Gríms saga loðinkinna*. Ingen af de tre redaktioner af *Örvar-Odds saga* fortæller f.eks. om Odds søster Brynhildr, som Grímr og Lophæna ifølge *Gríms saga loðinkinna* får kort efter deres bryllup. Til gengæld optræder en bror, Guðmundr, som også siges at være søn af Grímr og Lophæna, men som ikke optræder i *Gríms saga loðinkinna*. Hovedpersonerne, Grímr, Lophæna og Oddr, går igen i de to sagaer, men den manglende sammenhæng mellem fortællingerne er iøjefaldende. Hermed forekommer det usandsynligt, at *Gríms saga loðinkinna* skulle være skrevet som forhistorie til *Örvar-Odds saga*, hvad der i betragtning af sagaernes dateringer ellers teoretisk er en mulighed. Skulle dette have været tilfældet, kunne man have ventet en væsentligt større grad af kontinuitet. Det er naturligvis umuligt at udelukke dette scenarie helt, men fordi beretningerne om henholdsvis Odds og Gríms liv forekommer upåvirkede af hinanden i de to sagaer, synes det mere plausibelt at *Gríms saga loðinkinna* først senere er sat i forbindelse med *Örvar-Odds saga*. Hvis dette er rigtigt, må det, der fortælles om Grímr i S-redaktionen af *Örvar-Odds saga*, komme fra et andet sted end sagaen om Grímr.

Det er ikke alene længden på *Örvar-Odds saga*, der adskiller den fra de øvrige sagaer i gruppen. Også fra et litteraturhistorisk synspunkt er sagaen anderledes, f.eks. i måden hvorpå det hedenske fremstilles. Som Lassen (2009) har demonstreret, sker der mellem redaktionerne af *Örvar-Odds saga* (S, M og A) en gradvis udvikling fra et skriftbundet og kirkeligt udgangspunkt mod et mere mundtligt og folkeligt præg (modsat den *verschriftligung*, som Bandle i 1988 argumenterede for). Det er især fremstillingen af Odds holdning til hedenske fænomener som billedstøtter og blot, der viser sagaens påvirkning fra kristen litteratur, idet f.eks. ødelæggelsen af hedenske templer bifaldes i en række kristne tekster fra middelalderen (Lassen 2009, 260). Netop disse er tydeligere i S- og M-redaktionerne end i A-redaktionen. I A-redaktionen er desuden en række fabeldyr tilføjet, bl.a. griffen, kentauren og de mystiske søuhyrer (som menes hentet fra *Konungs skuggsjá*), som i særlig grad viser påvirkning fra lærd litteratur.

Det kan med andre ord ses på de forskellige redaktioner af *Örvar-Odds saga*, at den over tid bliver præget af skiftende litterære tendenser. De tre øvrige *Hrafnistumannasögur* er ikke nær så kritiske over for hedenskaben, som navnlig M-redaktionen af *Örvar-Odds saga* er. Det nævnes ganske vist i *Ketils saga hængs*, at Ketill ikke tror på Odin, og at hans modstander Framarr er en bloter. Denne beskrivelse ligger dog langt fra Odds tempelødelæggelser, og Ketils rolle som ædel hedning synes ikke hentet direkte fra teologiske tekster, som det er tilfældet for beskrivelsen af Oddr. Ud over det hedenske er også fremstillingen af det overnaturlige anderledes i *Örvar-Odds saga*. I kontrast til fabeldyrene fra den lærde litteratur i *Örvar-Odds saga* står de overnaturlige elementer i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, hvor der stort set udelukkende optræder trolde, og især *Áns saga bogsveigis*, hvor det overnaturlige er så godt som fuldstændigt fraværende.

De udviklinger, som beskrives ovenfor, peger altså på, at der er sket en ændring i måden, hvorpå *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* har været tilknyttet *Örvar-Odds saga*, og at der er væsentlige litterære forskelle mellem sagaerne. Analysen støtter den hypotese, at der formentlig ikke har været en tilknytning mellem sagaerne ved affattelsen af den redaktion, S, som er nedskrevet i det ældste håndskrift. Selvom slægtssammenhængen ses i alle redaktioner, er det kun i A-redaktionen, den yngste redaktion, at der specifikt henvises til *Ketils saga Hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Havde *Ketils saga hængs* været tilknyttet den tidligste redaktion, ville pilene og sejl-sætningsmetoden med al sandsynlighed være tilskrevet ham og ikke Grímr, og det forekommer derfor mest sandsynligt, at sagaerne ikke var forbundet på dette tidspunkt. Selvom det er vanskeligt at vurdere, hvordan skriveren og læseren har forstået sammenhængen mellem sagaer og personer, er der ikke noget, der tyder på, at man i 1300-tallet, hvor håndskriftet, som indeholder S-redaktionen er skrevet, forstod *Örvar-Odds saga* som en del af en gruppe, sådan som det mere tydeligt ses i AM 343 a 4to, hvor sammenbindende elementer er tilføjet. Der er desuden heller ikke nogen tegn på, at der i de tidligste stadier overhovedet fandtes selvstændige sagaer om Ketill og Grímr. Denne indikation af sagagruppens udvikling støttes af de øvrige tekster, hvor Örvar-Oddr nævnes. I *Hervarar saga ok Heiðreks* og *Gesta Danorum* optræder Oddr nemlig uden tilknytning til andre *Hrafnistumenn*, som det er beskrevet tidligere. Beskrivelserne af eventuelle forbindelser i

disse tekstkilder er dog så sparsomme, at det er umuligt helt at udelukke en forbindelse til andre af gruppens personer. Men det kan med sikkerhed siges, at der ikke i disse tidligste tekster er tegn på en sammenhæng mellem hverken personerne fra Hrafnista eller sagaerne om dem.

Sammenhængen mellem personerne er imidlertid til stede i alle redaktioner af *Örvar-Odds saga*. Slægtsforbindelsen mellem Ketill, Grímur og Oddr er etableret og stabil på tværs af redaktionerne, selvom der først i den yngste redaktion synes at være dannet en forbindelse mellem selve sagaerne. Ud fra de redaktioner, vi har, tyder det altså på, at *Örvar-Odds saga* ikke var forbundet med *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* før perioden omkring AM 343 a 4to (1450–75) (A), selvom slægtsfølgen, hvor Ketill er far til Grímur, der er far til Oddr, allerede er etableret i begyndelsen af 1300-tallet, hvor håndskriftet Holm perg 4to 7 (S) er fra.

Ketils saga hængs og *Gríms saga loðinkinna*

På baggrund af undersøgelsen af håndskrifterne, som viste, at *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* kun sjældent er overleveret uden hinanden, er der ikke nævneværdig grund til at betvivle, at disse to sagaer skulle være anset som sammenhørende gennem hele overleveringsperioden. Også i *Egils saga Skalla-Grímssonar* viser forbindelsen mellem heltene sig, ligesom man i flere håndskrifter har skrevet de to sagaer ud i et, og dermed behandlet dem, som var de én saga. Ikke desto mindre forekommer de to sagaer fra et litterært synspunkt at være væsensforskellige fra hinanden, og i nogle tilfælde dateres de også forskelligt (*Ketils saga hængs* sommetider til 1200-tallet frem for 1300-tallet som *Gríms saga loðinkinna*). Så måske er der alligevel grund til at sætte spørgsmålstegn ved sagaernes fælles transmission og undersøge deres forbindelse nærmere ved at afklare, hvori de litterære forskelle mellem sagaerne består.¹⁵

I de hidtidige undersøgelser af de fire *Hrafnistumannasögur* har protagonistens forhold til det overnaturlige flere gange været i fokus. Undersøgelserne har dog ikke beskæftiget sig meget med forskellene mellem fremstillingen i *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, hvor for eksempel

15 De forskellige redaktioner af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* rummer, ifølge Anderson (1990), ikke nær så store variationer som f.eks. *Örvar-Odds saga*. Sagaerne vil derfor blive undersøgt uden hensyn til eventuelle forskelle mellem redaktionerne.

trolde optræder og fremstilles på ganske forskellig vis. I *Ketils saga hængs* fortælles der om Ketils komplicerede forhold til trolden Hrafnhildr, som hans far, Hallbjörn, er imod, på trods af at han formentlig er halvt trolde, hvilket antydes af hans kaldenavn hálftröll. Om Hrafnhildr siger Hallbjörn til Ketill: “ok er þat illt, at þú villt elska tröll þat” (s. 123), bedst som Ketill har planer om at rejse nordpå, hvor Hrafnhildr bor. Ketill står over for en kamp mellem sit hjerte og sin fars formaninger, og da han må tage til takke med farens valg af brud, den smukke Sigríðr, spørger hans forliste kærlighedsforhold i en sådan grad, at han siden opkalder sin datter efter trolden Hrafnhildr. Ketils forhold til faren er kompliceret, og gennem en stor del af sagaen forsøger han at provokere og imponere sin far ved at følge i hans fodspor og overgå hans bedrifter. Ketill giver selv udtryk for det anspændte forhold, da han som ung har rejst sig fra rollen som kulbider, og hjembringer en stol, som han forærer til sin mor, fordi han mener, at han “henni meiri ást eiga at launa enn föður sínum” (s. 109). Selvom sagaen oplyser, at Ketill og Hallbjörns forhold bedres, fortæller Ketils handlinger en anden historie. Hver gang Ketill planlægger en rejse, fraråder Hallbjörn det på det bestemteste, men Ketill går imod sin fars råd og rejser af sted alligevel. Denne trodsighed synes at fortsætte gennem hele sagaen, og Ketill kæmper en indre kamp mellem sit delvist troldske ophav, som han forsøger at tage afstand til, og trolden Hrafnhildr, som han tiltrækkes af. Dette spændingsfelt bliver en drivkraft for hans handlinger helt frem til slutningen af sagaen, hvor han som indirekte modstand mod faren ikke vil lade datteren Hrafnhildr tvangsgifte, som han selv blev det.

I *Gríms saga loðinkinna* fremstår forholdet til trolden langt mindre nuanceret. Størstedelen af Gríms handlinger består gennem hele sagaen i at nedkæmpe de trolde, han møder. Troldene beskrives som ulækre og uciviliserede, og da hans forlovede Lophæna forhekkes af sin stedmor, ender hun også netop som en uhumsk trolde, hvis udseende Grímr på det kraftigste frastødes af. Grímr udstår prøvelserne, hvor han skal tage imod hendes hjælp, kysse hende og sove hos hende, men kun fordi han ellers ville miste livet. Troldene fremstilles negativt gennem hele sagaen, og Lophænas forvandling fra grov trolde til dydig jomfru viser tydeligt modsætningen mellem det onde og det gode. Hvor trolden i *Ketils saga hængs* bliver symbol på identitetsproblematikken for hovedpersonen, er trolden i *Gríms saga loðinkinna* arketyper på det frastødende og ukontrollerede, som helten

skal besejre. Trolden som figur er ikke alene mere kompleks i *Ketils saga hængs*, men også en del af helten selv. I *Gríms saga loðinkinna* er trolden den diametrale modsætning af hovedpersonerne, hvilket billedliggøres ved, at Lophæna kan kaste troldehammen af sig og vende upåvirket tilbage til sit gamle jeg, da forhekselsen ophæves.

Endnu en grundlæggende forskel mellem de to sagaer er deres narrative struktur. I *Ketils saga hængs* følger vi Ketils liv fra barndommen og frem til hans storhedstid. Fortællingen drives først frem af Ketils ønske om at overgå sin far, hvilket fører ham til blandt andet dragedrabet, opgøret med bøllen Björn og drabet på farens menneskekødsspisende ven Surtr. Senere bliver det Ketils løfte om ikke at lade sin datter gifte mod hendes vilje, der driver ham til holmgang mod en række uønskede bejlere. De forskellige kampe bindes ikke sammen, og rækkefølgen af begivenhederne forekommer i de fleste tilfælde underordnet. Noget egentligt højdepunkt har sagaen ikke, men Ketill overgår sig selv, da han til allersidst i sagaen dræber den hedenske Framarr, som har friet til datteren Hrafnhildr. Hvor *Ketils saga hængs* på typisk oldtidssagamaner er episodisk i opbygning, er *Gríms saga loðinkinna* i højere grad struktureret omkring et enkelt handlingsforløb. Sagaen begynder først, da Grímr er voksen og skal fri til Lophæna, og slutter, kort efter at han har fået sin brud. I sagaen udfoldes historien om Gríms frierfærd, og det eneste, der afbryder forløbet, er den hungersnød, der bringer Grímr på rejse kort efter Lophænas forsvinden. Det er dog på netop denne rejse, at han møder trolden Geirriðr, som senere skal vise sig at være den forheksede Lophæna. Derfor bliver sagaens forløb et afrundet narrativ, der dog slutter med en beretning om uønskede bejlere til Gríms datter og en for sagenren typisk opregning af Gríms slægt.

Det bør dog også bemærkes, at der er visse ligheder mellem opbygningen af de to sagaer. Både *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er prosimetrisk, og kvadene udgør dialog mellem helten og henholdsvis trolde eller modstandere i kamp. Omkring kvadene ses også det fælles mønster, at pilene, Gusionautar, kommer i spil. Pilene, der er magiske, giver helten en fordel i kampsituationer, hvor han kæmper mod magiske væsener eller hedninge. Måden, kvadene bruges på, er ikke unik for disse sagaer, men ses i mange oldtidssager (Clunies Ross 2012, 127–28). Dog er det interessant, at sagaerne deler dette træk, der også er til stede i *Örvar-Odds saga*, hvor der i tillæg er et retrospektivt levnedskvad i slutningen af sagaen.

Forskellen i opbygning peger hen mod nogle mere generelle litterære forskelle imellem de to sagaer. *Ketils saga hængs* er især centreret omkring Ketils rejser og sejre, og har Ketils personlige opgør med slægt og modstandere i fokus. *Gríms saga loðinkinna* er centreret omkring hovedplottet, der viser tydelige ligheder med f.eks. folkeeventyr, blandt andet i kraft af den onde stedmor og Gríms tre prøvelser. Sådanne litterære forskelle kan tolkes som et udtryk for nogle af de litteraturhistoriske forandringer, som indtræffer i perioden omkring tilblivelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. Islands litteraturhistoriske udvikling er naturligvis kompleks, men enkelte generelle udviklinger kan dog skitseres. Fra første del af 1300-tallet begynder sagaskriverne at lade sig inspirere af nye udviklinger i europæisk litteratur, hvilket forandrer sagaernes litterære udtryk betragteligt (Gottskálf Jenson 2021, 46). De ældre sagaers narrative struktur er formet omkring protagonistens livsforløb, og kan derfor for mange oldtidssagaers vedkommende karakteriseres som episodiske, men i 1300-tallet begynder man at anvende mere raffinerede narrative greb i sagaerne, og enkelte af dem struktureres eksempelvis som rammefortællinger. I 1300-tallets sagaer indgår temaer som f.eks. brudefærden og den skjulte identitet, og stilen er mere legende og deskriptiv (ibid.). Disse overordnede tendenser ses i forskellene mellem *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*. *Ketils saga hængs* er udpræget episodisk, mens *Gríms saga loðinkinna* er struktureret omkring bruden Lophænas forsvinden, og de følgende begivenheder, hvor den forheksede Lophænas identitet skjules i trolden Geirriðr. Herudover må stedmodermotivet formentlig også ses som et udtryk for disse nyere strømninger. I lyset af disse punktnedslag kan *Ketils saga hængs* altså synes at afspejle en ældre litterær kontekst end *Gríms saga loðinkinna*. Dette kan understøtte de dateringsforslag, der vurderer *Ketils saga hængs* som ældre end *Gríms saga loðinkinna*.

De væsentlige forskelle mellem sagaernes litterære udtryk og underliggende holdning til det overnaturlige peger på, at de med al sandsynlighed er skrevet uafhængigt af hinanden. I AM 343 a 4to forekommer *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* at være forbundne, blandt andet fordi opregningen af både Ketils og Gríms slægt kun ses efter *Gríms saga loðinkinna*. Fordi AM 343 a 4to er den tidligste kilde, og idet Ketill og Grímr kun nævnes kort i andre tekster fra middelalderen, er det vanskeligt at gisne om sagaernes form inden nedskrivningen i AM 343 a 4to. Dog

afslører den tidligste redaktion af *Örvar-Odds saga*, S (1300–25), at Ketill ansås som farfar til Oddr, men at historien om pilene Gusionautar ikke var forbundet med ham. Hvis man formoder, at den manglende forbindelse mellem Ketill og pilene skyldes, at dette element ikke fandtes i *Ketils saga hængs*, som den så ud omkring år 1300,¹⁶ må dette element altså være tilføjet inden 1350–1400, hvor M-redaktionen beskriver Ketill som indehaver af pilene. I omtrent samme periode menes *Gríms saga loðinkinna* at være skrevet, og det kan ikke udelukkes, at disse to begivenheder er forbundne. *Gríms saga loðinkinna* må, som omtalt, antages at være skrevet uafhængigt af *Ketils saga hængs*, men forholdsvist kort efter kan de to sagaer være blevet sat sammen, f.eks. på baggrund af viden om slægten fra andre tekster. Dette forudsætter dog, at en række ændringer er foretaget, blandt andet at de nedarvede våben Gusionautar og Dragvendill er tilføjet i begge sagaer. Derfor kunne *Gríms saga loðinkinna* også meget vel være skrevet specifikt som fortsættelse af *Ketils saga hængs*. Da der er flere tekster, som fortæller om slægtskabet mellem Ketill og Grímr, er det ikke utænkeligt, at man har inkorporeret elementer om Grímr fra andre kilder som f.eks. *Örvar-Odds saga* til fortællingen om Ketill og skrevet en saga, som kunne udfylde hullet i slægtsfølgen. Dette scenarie kan dog ikke forklare, hvorfor sagaerne er så genremæssigt forskellige.

Det er umuligt at drage sikre konklusioner om tilblivelsen af *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, fordi håndskriftmaterialet fra den tidligste periode af sagaernes historie er så spinkelt. Håndskrifterne viser på den ene side, at sagaerne er tæt forbundne i overleveringen, mens deres litterære udtryk på den anden side viser, at de næppe er skrevet som en enhed. Det er da også usædvanligt, at sagaer i så høj grad som disse to bliver behandlet som gruppe, også selvom protagonisterne er beslægtede. Det er dog nogenlunde sikkert, at *Ketils saga hængs* har eksisteret selvstændigt i en periode, hvorefter *Gríms saga loðinkinna* er kommet til. Hvornår og hvorfor *Gríms saga loðinkinna* er blevet tilføjet forbliver uvist, og kun den samlede form i AM 343 a 4to står tilbage som vidnesbyrd om sagaernes samhörighed.

16 Denne forskel kunne også forklares med, at der f.eks. er tale om to forskellige traditioner. Herved ville S-redaktionen repræsentere en tradition, hvor *Ketils saga hængs* ikke var tilknyttet *Örvar-Odds saga*, mens M-redaktionen viser en tilknytning til *Ketils saga hængs*, som potentielt kan have eksisteret lige så længe som sagaen selv.

Áns saga bogsveigis

Gruppens sidste saga, *Áns saga bogsveigis*, er den saga, som ved første øjekast mest åbenlyst adskiller sig fra de øvrige. For det første er Án ikke direkte efterkommer af de tre foregående *Hrafnistumenn*, og for det andet viser håndskriftmaterialet, at *Áns saga bogsveigis* særdeles ofte er overleveret uafhængigt af de øvrige sagaer. Der er altså ikke umiddelbart grund til at tro, at sagaen skal have være betragtet som en del af en gruppe. Det er ikke desto mindre en mulighed, at sagaen, der også menes at være gruppens yngste, kan være skrevet som tilføjelse til en allerede formet gruppe af sagaer i begyndelsen af 1400-tallet. For at undersøge denne mulighed, vil sagaens forhold til de øvrige *Hrafnistumannasögur* betragtes, og det vil diskuteres, hvorfor *Áns saga bogsveigis* er blevet en del af gruppen af *Hrafnistumannasögur* i AM 343 a 4to.

I *Áns saga bogsveigis* er der en række temaer og handlingselementer, som findes i andre sagaer.¹⁷ I denne forbindelse er det særligt interessant at betragte, at nogle af elementerne går igen i andre *Hrafnistumannasögur*, navnlig *Ketils saga hængs*. Begyndelsen af *Áns saga bogsveigis* udviser slående ligheder med *Ketils saga hængs* i beskrivelsen af protagonisternes barndom. Det fortælles for eksempel om Án, at: “lítit ástriki hafði hann af feðr sínum, en móðir hans unni honum mikit” (s. 326). Samme situation er gældende for Ketill, hvis forhold til faren, som uddybet tidligere, er anspændt. Ketill beskrives som en kulbider, og selvom det bemærkes, at Án ikke lægger sig ved ildstedet, er også han en kulbider af sind, som ingen regner for noget. Da begge helte bryder med kulbiderrollen, som motivet foreskriver, tager de hjemmefra for at vise deres værd. Denne rejse varer for både Ketill og Án tre dage, og de vender begge tilbage med en stol på ryggen, som de forærer deres mor. I *Áns saga bogsveigis* fortælles det, at: “Án gaf móður sinni stólinn, ok kveðst henni eiga bezt at launa” (s. 327). Denne formulering er påfaldende lig beskrivelsen i *Ketils saga hængs*: “hann gaf hann móður sinni, ok kveðst henni meiri ást eiga at launa enn föður sínum” (s. 109). Det er i det hele taget bemærkelsesværdigt, hvor ens episoden er i de to sagaer. Hvor kulbidermotivet er forholdsvist almindeligt

17 Se f.eks. Heide (2018) og Leslie-Jacobsen (2010) for undersøgelser af de lånte elementer i sagaen. Brugen af disse lånte handlingselementer vidner ifølge Viðar Hreinsson (1990) om, at *Áns saga bogsveigis* i vid udstrækning skal tolkes som en parodi på selve oldtidssagenren foretaget af en særdeles stilbevidst sagaskriver.

i oldtidssagaerne, er motivet med stolen som gave højst usædvanligt. Det har ikke været mig muligt at finde andre forekomster af dette motiv, og det nævnes ikke i hverken *Motif-Index of Folk-Literature* (Thompson 1955) eller *Motif-Index of Early Icelandic Literature* (Boberg 1966). Der er derfor stor sandsynlighed for, at motivet er hentet til *Áns saga bogsveigis* fra *Ketils saga hængs*.¹⁸ Hermed øges sandsynligheden også for, at hele beskrivelsen af Áns barndom er skrevet med inspiration fra *Ketils saga hængs*. Hughes (1976) har foreslået, at gentagelsen er tilføjet for at skabe kontinuitet mellem sagaerne, men den nærmest ordrette gentagelse er så påfaldende, at dette forekommer usandsynligt. Det tyder snarere på, at dette element må have været til stede i begge sagaer, inden de blev sat sammen i gruppen af *Hrafnistumannasögur*.

Andre dele af fortællingen om Án binder den mere troværdigt sammen med de øvrige *Hrafnistumannasögur*, som for eksempel Áns pile. Fælles for de fire sagaer er, at protagonisterne har tre magiske pile, som de har fået af en troldkyndig person. Ketill får pilene efter at have dræbt Finnernes konge Gusir, og de arves siden af både Grímr og Oddr, og Án får af en dværg tre pile og en bue. Finnerne, der er et andet navn for samerne, er i oldtidssagaerne kendt som et troldkyndigt folk, og dværge kendes i litteraturen for deres evne til at fremstille våben, der ofte har magiske egenskaber. I *Örvar-Odds saga* fortælles det desuden, at Gusisnautar også er smedet af dværge. Pilene giver i alle fire sagaer protagonisten en tilknytning til det overnaturlige, men bruges også i de tre første *Hrafnistumannasögur* til at nedkæmpe selvsamme overnaturlighed i form af trolde og jætter. I *Áns saga bogsveigis* bruges pilene til at demonstrere Áns talent, og knyttes kun til det overnaturlige, fordi de er lavet af dværgen. Som beskrevet tidligere indgår forholdet mellem helten og det overnaturlige eller hedenske som et centralt tema i *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Örvar-Odds saga*, selvom det kommer til udtryk på forskellige måder. Dette er ikke tilfældet for *Áns saga bogsveigis*, hvor dværgen, som laver Áns bue og pile, er det eneste overnaturlige element, som optræder. Og modsat de andre *Hrafnistumenn* har Án kontrol over det overnaturlige, og får pilene og buen af dværgen blot ved hjælp af en beskeden trussel. Pilene er altså et fælles tema i de fire

18 Det kan ikke udelukkes, at motivet omvendt er hentet til *Ketils saga hængs* fra en ældre version af *Áns saga bogsveigis*. Dette kan dog ikke påvises ud fra de tekster, som er overleveret, og forekommer også mindre sandsynligt, sagaernes dateringer taget i betragtning.

sagaer, men omstændighederne omkring erhvervelsen af pilene og deres brug, afspejler den forskellighed, der samtidig er i gruppen.

Ovenstående analytiske nedslag viser, at der er god grund til at sætte spørgsmålstegn ved *Áns saga bogsveigis'* tilknytning til gruppen af *Hrafnistumannasögur*. Heller ikke beskrivelser af *Áns* slægtskab med de andre *Hrafnistumenn* synes at give grund til at tro, at sagaen er tænkt som en fortsættelse af de tre første *Hrafnistumannasögur*. Det nævnes forbi-gående i begyndelsen af sagaen, at *Án* kun af størrelse, men ikke af sind minder om de andre *Hrafnistumenn*, men ellers er sagaen fuldstændigt løsrevet fra gruppen.

Som jeg tidligere argumenterede for, er *Gríms saga loðinkinna* formentlig ikke skrevet som supplement til *Örvar-Odds saga*, blandt andet fordi *Oddr* i så fald må formodes at have spillet en større rolle i sagaen. Hvis *Áns saga bogsveigis* var skrevet som supplement til *Örvar-Odds saga* eller en allerede dannet gruppe af *Hrafnistumannasögur*, havde det på samme måde været oplagt at understrege slægtskabet mellem *Án* og de andre *Hrafnistumenn* langt mere end det er tilfældet. Både de stilmæssige og tematiske forskelle og den påfaldende gentagelse af stolen som gave vidner om, at sagaen er skrevet i en kontekst, som er forskellig fra de andre *Hrafnistumannasögur*. Det betyder, at *Áns saga bogsveigis* med al sandsynlighed ikke er skrevet med henblik på at indgå i en gruppe, som det også har vist sig tilfældet med de andre *Hrafnistumannasögur*.

Tilbage står så spørgsmålet, hvorfor en saga, der er så forskellig fra de andre tre, er kommet med i gruppen af *Hrafnistumannasögur* i AM 343 a 4to. Tilknytningen ses selvfølgelig i slægtsfølgen, selvom *Án* ikke er lige så nært beslægtet med de andre *Hrafnistumenn*, som de er med hinanden. Og det kan ikke udelukkes, at *Áns* rolle i slægtsfølgen, der ud af de fire sagaer kun nævnes i netop *Áns saga bogsveigis*, er indsat i forbindelse med den samlede redigering, som ses i AM 343 a 4to. Der må i så fald ligge en anden forbindelse til grund for samlingen. Det kunne for eksempel være de påfaldende ligheder med *Ketils saga hængs*, der har givet anledning til at placere *Áns saga bogsveigis* i rækken af *Hrafnistumannasögur*. Mere plausibelt er nok de magiske pile, der spiller en rolle i de tre første *Hrafnistumannasögur*, og som er en stor del af *Áns* identitet og historie, som det indikeres af hans kaldenavn, *bogsveigir*.

Allerede fra Saxos *Gesta Danorum* findes en beskrivelse af en dygtig

bueskytte med navnet Ano (*Gesta Danorum* 6.4.9). Visse elementer fra Saxos beskrivelse går igen i *Áns saga bogsveigis*, herunder selvfølgelig navnet, men også en episode, hvor Án viser, hvor dygtig en bueskytte han er ved at skyde på modstanderens våben eller ejendele i stedet for på modstanderen selv. Hvis denne fortælling i en eller anden form har været kendt for redaktøren af AM 343 a 4to, og man samtidig har kendt til *Landnámabók*, hvor Án er beslægtet med Grímr, bliver det pludselig mere oplagt at inddrage *Áns saga bogsveigis* i gruppen af *Hrafnistumannasögur*. Og selvom visse dele af beskrivelsen fra *Landnámabók*, som f.eks. at Án skulle have en datter ved navn Helga, ikke nævnes i sagaen, kunne denne slægtsviden, sammen med traditionen for pilene, meget vel have været grundlaget for koblingen mellem *Áns saga bogsveigis* og de tre øvrige *Hrafnistumannasögur*.

Fire sagaer samles

Ovenstående analyse har vist, at de fire *Hrafnistumannasögur* kun i begrænset omfang er blevet betragtet og behandlet som en gruppe gennem overleveringen. En række aspekter af sagaerne har en samlende effekt i gruppen, herunder slægtsforbindelsen mellem protagonisterne, den geografiske tilknytning til øen Hrafnista, de magiske pile og sammensætningen i håndskriftet AM 343 a 4to. Der er dog også væsentlige faktorer, som taler imod en oprindelig samhörighed mellem sagaerne, som f.eks. håndskriftoverleveringen, sagaernes datering og adskillige litterære stil- og genretræk. Sammenhængen i gruppen er betinget af sagaernes kronologi, idet gruppens sagaer dateres forskelligt. De tidligste versioner af den ældste saga kan selvsagt ikke være påvirket af de yngre sagaer i gruppen, selvom traditioner, som er ældre end sagaerne selv, kan have spillet en rolle. De yngste sagaer kan derimod være affattet under stor indflydelse af de ældre sagaer, men analysen viste, at dette formentlig ikke er tilfældet. Således er gruppens yngste sagaer sandsynligvis ikke skrevet som supplement til de ældre, og de fire antageligt selvstændige sagaer er senest samlet som gruppe på et tidspunkt omkring midten eller slutningen af 1400-tallet, hvor håndskriftet AM 343 a 4to er skrevet. Om sagaerne har været samlet i andre konstellationer forinden, kan ikke siges med sikkerhed ud fra de overleverede håndskrifter, men det analyserede materiale giver anledning til nogle overvejelser om sammensætningsprocessen.

Tilknytningen mellem *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* har vist sig særligt stærk, og er tydelig gennem hele overleveringsperioden. At det kun er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der så tydeligt er overleveret samlet efter AM 343 a 4to, fortæller os, at netop disse to sagaer er blevet opfattet som mere troværdigt forbundne end sammensætningen af de øvrige *Hrafnistumannasögur*. Hvis ikke, måtte man forvente samme tætte tilknytning mellem alle fire sagaer i de overleverede håndskrifter, hvilket ikke er tilfældet. Denne stærke forbindelse mellem netop *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* kunne skyldes, at sagaerne i et stykke tid inden AM 343 a 4to har været samlet, så der i 1400-tallet allerede er en etableret tradition for at betragte de to sagaer som en enhed. Dette ville forklare, hvorfor kun disse to sagaer så tydeligt overleveres sammen også efter AM 343 a 4to, når de andre *Hrafnistumannasögur* ikke gør. Det ville desuden forklare, hvorfor opregningen af *Hrafnistu*-slægten kun optræder i slutningen af *Gríms saga loðinkinna* og ikke også i *Ketils saga hængs*, og at de to sagaer i flere tilfælde bliver behandlet som én. Sammenføjnngen af de to sagaer kan for så vidt være indtruffet når som helst mellem tilblivelsen af *Gríms saga loðinkinna* og nedfældningen af sagaerne i AM 343 a 4to, men den tætte knytning mellem sagaerne giver anledning til at tro, at de har været forbundet i en længere periode, og at sammenføjnngen derfor kan være begyndt forholdsvist kort efter tilblivelsen af *Gríms saga loðinkinna*, dvs. potentielt i sidste halvdel af 1300-tallet.

På samme måde er der grund til at overveje, om *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna* er blevet tilknyttet *Örvar-Odds saga* noget tidligere end AM 343 a 4to. Den gradvise udvikling, hvor *Örvar-Odds saga* viser større tilknytning til *Ketils saga hængs* og slægten i det hele taget, kunne meget vel skyldes, at man begynder at få en forståelse af Oddr som et led i en slægt af sagahelte. Den øgede betoning af Ketill ville i så fald være en afspejling af en begyndende forståelse af de tre sagaer som forbundne, og måske, at man begyndte at overlevere sagaerne samlet. Om det kun er *Ketils saga hængs* eller tillige *Gríms saga loðinkinna*, der er blevet tilknyttet til *Örvar-Odds saga*, er svært at sige med sikkerhed. Det er især Ketill, som bliver gradvist mere fremtrædende i de senere redaktioner, og derfor er det en mulighed, at kun denne blev tilknyttet *Örvar-Odds saga* til at begynde med. Hvorfor det i så fald langt oftest er *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der efterfølgende er overleveret sammen, og ikke disse og

Örvar-Odds saga eller Ketils saga hængs og Örvar-Odds saga, er vanskeligt at forklare. Det kunne selvfølgelig skyldes Örvar-Odds sagas længde, men at denne skulle være skyld i den store forskel mellem antallet af overleverede håndskrifter indeholdende henholdsvis to eller tre Hrafnistumannasögur er i mine øjne tvivlsomt. Det forekommer derfor mest sandsynligt, at Ketils saga hængs og Grims saga loðinkinna er blevet forbundet med hinanden, inden de i givet fald er sat sammen med Örvar-Odds saga. Den øgede betoning af slægtskabet til Ketill i redaktionerne af Örvar-Odds saga skyldes dog ikke nødvendigvis, at sagaerne begynder at blive overleveret samlet. En mindst lige så plausibel mulighed er, at udviklingen i redaktionerne af Örvar-Odds saga er sket, fordi der er opstået en bevidsthed om, at der var en relation mellem de to (eller tre) sagaer. I takt med at sagaerne om Ketill og Grímr blev skrevet og overleveret, kan man således også have etableret et større kendskab til slægten, som følgelig har påvirket Örvar-Odds saga.

Áns saga bogsveigis er efter alt at dømme først inddraget som en del af gruppen i umiddelbar forbindelse med AM 343 a 4to. Forbindelsen mellem denne og de tre første Hrafnistumannasögur er formentlig opstået i kraft af de magiske pile, men nok også på grund af ældre tekster, der nævner Án som slægtning til Grímr. Den uklarhed om Áns tilknytning til slægten, som ses i de tidligste tekster (*Landnámabók* mfl.) synes at fortsætte op gennem overleveringen, hvor sagaen kun sjældent er overleveret sammen med de øvrige Hrafnistumannasögur.

Slægten er naturligvis vigtig for forbindelsen mellem de fire helte, men som navnet *Hrafnistumenn*, mænd fra Hrafnista, antyder, spiller også deres hjemsted en rolle. Navnet er ikke kun givet gruppen i senere sammenhænge, men optræder ligeledes i *Áns saga bogsveigis* i forbindelse med beskrivelsen af Án: "Ekki þótti mönnum hann vera líkr um neitt enum fyrrum frændum sínum, sem var Ketill hængur ok aðrir Hrafnistu menn, nema á vöxt" (s. 326). I alle fire sagaer (og i alle redaktioner af *Örvar-Odds saga*) siges Hrafnista at være det sted, som slægten kommer fra, men stedet tillægges ikke en særlig betydning i nogen af de fire sagaer. At dette forhold skulle være det afgørende for sagaernes sammenkædning, virker derfor usandsynligt.

Hvorfor samle fire sagaer?

De fire sagaer er beviseligt samlet i AM 343 a 4to på trods af deres store indbyrdes forskelle og uagtet at de langt fra altid er overleveret sammen i de øvrige håndskrifter. De fire *Hrafnistumenn* er samlet først og fremmest i kraft af deres slægtsforbindelse, men det står stadig tilbage at diskutere, hvorfor man har været interesseret i at samle de fire sagaer som gruppe. Forklaringen skal formentlig findes i den kontekst, sagaerne er skrevet i. Clunies Ross (1993) beskriver, hvordan dette fokus på slægten har baggrund i historiske forhold på Island. Fordi Island forholdsvist sent konverterede til kristendommen og overtog den dertilhørende skriftkultur, var en stor del af landets kulturarv bundet til det mundtlige og i øvrigt hedenske. For at kunne skrive sig ind i den europæiske historie og bevise nationens værd, måtte man påvise, hvordan islændinge stammede fra magtfulde slægter i Norden og Europa. Som i mange andre europæiske litterære værker blev de hedenske fortidshelte gjort til ærværdige forfædre, og islændingenes slægt blev ført tilbage til Troja (Clunies Ross 1993, 372–73). Det blev herudover et særtegn for islændingene at være historiekyndige, som vi bl.a. kan læse i fortalen til Saxos *Gesta Danorum*, og ikke kun i forbindelse med Islands historie. Jo mere storslået historierne om fortidens skandinaver var, desto fornemmere slægt kunne islændingene hævde at nedstamme fra. Denne storslåede fortid og de imponerende forfædre kunne også styrke islændingenes følelse af selvstændighed, hvilket var højaktuelt, da landet kom under norsk herredømme i godt midten af 1200-tallet. Denne situation var altså grundlaget for tilblivelsen og overleveringen af oldtidssaergerne, der i mindst lige så høj grad som værende underholdende litteratur, var at betragte som historieskrivning (ibid., 382).

I denne kontekst er det lettere at forestille sig, at en saga var mere værdifuld, hvis den indgik som led i en opregning af islændingenes magtfulde forfædre. Og det er da heller ikke enestående, at de fire *Hrafnistumannasögur* er struktureret omkring slægten. Blandt oldtidssaergerne er flere sagaer forbundet af slægtskabet mellem protagonisterne. Dette ses f.eks. ved *Völsunga saga* og *Ragnars saga loðbrókar*, der endda er skrevet i direkte forlængelse af hinanden og den ene som en tydelig fortsættelse af den anden i det for gruppen vigtige håndskrift GKS 1824 b 4to (ca. 1400). Disse sagaer er i forskningen stort set aldrig behandlet som

gruppe, blandt andet fordi sagaerne dateres forskelligt, og derfor ikke kan være skrevet samlet oprindeligt. Her har man altså en forståelse af sagaerne som selvstændige værker, selvom de i kraft af protagonistens slægtsforhold er forbundet med hinanden. Netop de fire *Hrafnistumenns* slægt kan have været vigtig, fordi mændene siges at nedstamme fra Úlfr inn óargi, som også en række islændingesagahelte nedstammer fra (Clunies Ross 1993, 384). Derfor kan han, og dermed også hans slægt, have haft særlig betydning som islandsk forfader, hvilket måske har forstærket ønsket om at samle sagaerne til en gruppe. Dette fokus på *Hrafnista*-slægten kan i givet fald også forklare, hvorfor der i håndskrifterne optræder en række uventede sammensætninger af de fire sagaer. Det drejer sig for eksempel om de tilfælde, hvor sagaernes forventede rækkefølge ikke overholdes, eller hvor kun to eller tre af gruppens sagaer optræder sammen. Såfremt de familiemæssige bånd har været anset som den vigtigste forbindelse mellem sagaerne, er rækkefølgen eller sammensætningen af sagaerne mindre vigtig. På samme måde kan det store fokus på slægt have været årsag til, at fire så litterært forskellige sagaer kan være sat sammen som gruppe. Hermed tilsidesættes en eventuel litterær kontinuitet til fordel for den familiemæssige forbindelse, som læseren må formodes at finde vigtigere end litterær stilbevidsthed og sammenhængskraft.

Konklusion

Min analyse af overleveringen af de fire *Hrafnistumannasögur* og disses litterære karakteristika har vist at sammenhængen mellem sagaerne er kompleks, idet gruppen både rummer sammenbindende elementer, men alligevel udgøres af sagaer, der er væsensforskellige fra hinanden. Forskellene mellem dem har vist sig at være gennemgribende og vidner om, at disse *Hrafnistumannasögur* ikke kan formodes at rumme en oprindelig forbundethed. Jeg har derimod argumenteret for, at sagaerne gradvist er blevet sat i forbindelse med hinanden, og at det sandsynligvis først var *Ketils saga hængs* og *Gríms saga loðinkinna*, der blev samlet, hvorefter disse to sagaer blev forbundet med *Örvar-Odds saga*. Sluttelig, og formentlig tidsmæssigt tæt på håndskriftet AM 343 a 4to, blev *Ans saga bogsveigis* tilføjet til gruppen.

Sammenhængen i gruppen kan næppe siges at være iboende i de fire

sagaer, men beror i stedet på den slægtsmæssige forbindelse, som i kraft af historiske og kulturelle forhold har fået særlig signifikans. Analysen af håndskriftmaterialet viste, at der ikke har været en entydig tradition for at overlevere de fire sagaer sammen, og dermed synes forståelsen af sagaerne som gruppe primært at være opstået i nyere forsknings- og udgivelses-sammenhæng. Her har håndskriftet AM 343 a 4to og Rafns udgave med håndskriftet som grundtekst vist sig at have stor betydning gennem hele forskningshistorien. Gennem forskningens anvendelse af denne tekst er forbindelsen mellem de fire sagaer blevet reproduceret, og derfor kan der være skabt en forestilling om en særlig sammenhæng i gruppen, der ikke afspejler den mere fragmenterede sammenhæng, som de overleverede håndskrifter viser.

BIBLIOGRAFI

HÅNSKRIFTER

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 173 fol.	AM 344 a 4to
AM 340 4to	AM 471 4to
AM 343 a 4to	AM 567 IV 4to

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 715 4to	Lbs 1971 4to
Lbs 999 4to	Lbs 4460 8vo
Lbs 1626 4to	Lbs 4467 8vo

Kungliga biblioteket, Stockholm

Holm papp fol. 98	Holm papp 4to 32
Holm perg 4to 7	Engestr. B III 1 19

Bibliothèque Sainte-Geneviève, Paris

BibStGen MS 3724

Den samlede katalog over håndskrifter, som ligger til grund for analysen af håndskriftoverleveringen kan tilgås på <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?q-122.>.

PRIMÆRKILDER

- Egils saga Skalla-Grímssonar*. Udg. Sigurður Nordal. Íslenzk fornrit II. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933.
- Fornaldarsögur Norðurlanda*. Bd. 1–4. Udg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943.
- Fornaldar Sögur Norðurlanda*. Bind 2. Udg. C.C. Rafn. København: Popp, 1829.
- Fornaldarsögur Norðurlanda*. Bind 2. Udg. Valdimar Ásmundarson. Reykjavík: Kostnaðarmaðr: Sigurður Kristjánsson, 1886.
- Íslendingabók: Landnámabók*. Bind 1–2. Udg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1968.
- Ketilli hængii et Grimonis hirsutigena patris et filii historia seu res gesta*. Udg. Olof Rudbeck, oversat af Ísleifur Þorleifsson. Uppsala: Publici juris factæ, 1697.
- Pormóður Torfason. *Norges historie*. Bd. 1–7. Red. Oddvar Nes og Jon Gunnar Jørgensen, oversat af Áslaug Ommundsen, Lene Dávøy og Vibeke Roggen. Bergen: Eide forlag, 2008.
- Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum: Danmarkshistorien*. Bd. 1. Udg. Karsten Friis-Jensen, oversat af Peter Zeeberg. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gad, 2005.
- Örvar-Odds Saga*. Udg. Richard Constant Boer. Leiden: E.J. Brill, 1888.

SEKUNDÆRKILDER

- Anderson, Sarah. 1990. "The textual transmission of two fornaldarsögur: Ketils saga høgings and Gríms saga loðinkinna." Ph.D Thesis. Cornell University.
- Arngrímur Vídalín Stefánsson. 2013. "Er þat illt, at þú vilt elska tröll þat': Hið sögulega samhengi jöðrunar í Hrafnistumannasögum." *Gripla* 24: 173–210.
- Bandle, Oskar. 1988. "Die Fornaldarsaga zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Zur Entstehung und Entwicklung der *Örvar-Odds saga*." *Zwischen Festtag und Alltag: Zehn Beiträge zum Thema "Mündlichkeit und Schriftlichkeit"*, red. af Wolfgang Raible. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 191–213.
- — —. 1990. "Um þróun *Örvar-Odds sögu*." *Gripla* 7: 51–72.
- Boberg, Inger M. 1966. *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnamagnæana 27. København: Munksgaard.
- Boer, Richard Constant. 1892. "Über die *Örvar-Odds saga*." *Arkiv för nordisk filologi* 8: 97–139.
- Campbell, Calum. 1993. "Áns saga bogsveigis." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Phillip Pulsiano og Kirsten Wolf. New York: Garland, 16–17.
- Ciklamini, Marlene. 1993. "Ketils saga Hængs." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Phillip Pulsiano og Kirsten Wolf. New York: Garland, 352–53.
- Clunies Ross, Margaret. 1993. "The Development of Old Norse Textual Worlds: Genealogical Structure as a Principle of Literary Organisation in Early Iceland." *The Journal of English and Germanic Philology* 92 (3): 372–85.

- — —. 2012. "Poetry in *Fornaldarsögur*: Origins, Nature and Purpose." *The Legendary Sagas: Origins and Development*, red. af Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson. Reykjavík: University of Iceland Press, 121–37.
- — —. 2017. "The Autographical Turn in Late Medieval Icelandic Poetry". *Beiträge zur nordischen Philologie* 59: 150–54.
- Finnur Jónsson. 1921. *Den Oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2. bind. København: G.E.C. Gads forlag.
- Gottskálk Jensson. 2021. "Bishop Jón Halldórsson and 14th-Century Innovations in Saga Narrative: The Case of *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*." *Dominican Resonances in Medieval Iceland: The Legacy of Bishop Jón Halldórsson of Skálholt*, red. af Gunnar Harðarson og Karl G. Johansson. Leiden: Brill, 46–63.
- Halldór Hermannsson. 1912. *Bibliography of the Mythical-Heroic Sagas*. Islandica 5. New York, Ithaca.
- Heide, Eldar. 2018. "Áns saga bogsveigis – A Counterfactual *Egils Saga* and yet Another Twist on the Myth of Þórr's Visit to Útgarda-Loki." *Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning*: 147–61.
- Hughes, Shaun F.D. 1976. "The literary Antecedents of *Áns saga bogsveigis*." *Medieval Scandinavia* 9: 196–235.
- — —. 1993. "Landnámabók." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, red. af Philip Pulsiano og Kirsten Wolf, New York: Garland, 373–74.
- Jón Helgason. 1934. *Norrøn Litteraturhistorie*. København: Levin & Munksgaard.
- Jón Jóhannesson. 1941. *Gerðir Landnámabókar*. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan H. F.
- Lassen, Annette. 2009. "Skurðgoð, trégoð, hofgyðjur og heiðinglig hof: En gruppe hedenske elementer og deres kontekst i *Örvar-Odds saga*, *Sturlaug's saga starfsama* og *Bósa saga*." *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed: Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, red. af Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen. København: Museum Tusulanums Forlag, 255–79.
- — —. 2012. "Origines Gentium and the Learned Origin of *Fornaldarsögur Norðurlanda*." *The Legendary Sagas: Origins and Development*, red. af Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson. Reykjavík: University of Iceland Press, 33–58.
- Lavender, Philip. 2015. "The Secret Prehistory of the *Fornaldarsögur*." *The Journal of English and Germanic Philology* 114 (4): 526–51.
- Leslie-Jacobsen, Helen F. 2010. "The Matter of Hrafnista." *Quaestio Insularis* 11: 169–208.
- Mitchell, Stephen A. 2009. "The Supernatural and the *fornaldarsögur*: The Case of *Ketils saga hængs*." *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed: Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, red. af Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen. København: Museum Tusulanums Forlag, 281–98.
- Orning, Hans Jacob. 2017. *The Reality of the Fantastic: The Magical, Political and Social Universe of Late Medieval Saga Manuscripts*. The Viking collection 23. Odense: Odense University Press.

- Rowe, Elizabeth Ashman. 1993. "Generic Hybrids: Norwegian 'Family' Sagas and Icelandic 'Mythic-Heroic' Sagas." *Scandinavian Studies* 65 (4): 539–54.
- Thompson, Stith. 1955–58. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Bd. 1–6. Rev. and Enlarged ed. Bloomington: Indiana University Press.
- Viðar Hreinsson. 1990. "Hetjur og fiðl úr Hrafnistu." *Tímarit Máls og Menningar* 51: 41–52.

ÁGRIP

Hvert er faðernið? – Samhengið á milli *Hrafnistumannasagna*

Efnisorð: *Hrafnistumannasögur*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga*, *Áns saga bogsveigis*, fornaldarsögur, handritamiðlun, bókmenntasaga

Í þessari grein er fjallað um samhengið milli fjögurra fornaldarsagna sem nefnast *Hrafnistumannasögur*. Við athugun á varðveislu allra sagnanna í handritum kemur í ljós að handritið AM 343 a 4to frá 15. öld hefur ráðið miklu um álit manna á sögunum sem heild. Rannsókn á því hvernig þessar sögur tengjast hins vegar bókmenntalega leiðir í ljós að það er meginmunur á þeim og stíl sagnanna. Það bendir til þess að sögurnar hafi ekki frá upphafi verið tengdar saman. Ástæðan fyrir því að sögurnar hafa varðveist saman í sumum handritum er sú að söguhetjurnar tilheyra sömu fjölskyldum en ekki sameiginlegu þema bókmenntalega. Tengslin milli sagnanna myndast upphaflega milli *Ketils sögu hængs* og *Gríms sögu loðinkinna* og seinna eru þessar sögur flokkaðar með *Örvar-Odds sögu*. Að endingu, og líkast til skömmu fyrir ritun aðalhandritsins AM 343 a 4to (ca. 1450–75), var *Áns sögu bogsveigis* svo bætt í safnið.

SUMMARY

A Paternal Connection? The Link between the Four *Hrafnistumannasögur*

Keywords: *Hrafnistumannasögur*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna*, *Örvar-Odds saga*, *Áns saga bogsveigis*, legendary sagas, manuscript transmission, literary history

This article explores the connection between the four legendary sagas collectively known as the *Hrafnistumannasögur*. Through analysis of their entire manuscript transmission it is investigated how the saga group is transmitted historically, and it is argued that the 15th century manuscript AM 343 a 4to has had a significant impact on the reception of the sagas as a group. An analysis of literary elements and parallels between the sagas reveals substantial differences in genre, themes, and literary style, which appears to contradict the idea that the group was originally connected. The article argues that the *Hrafnistumannasögur* cannot without hesi-

tation be treated as a group, and it is proposed that the sagas have been grouped together in some manuscripts not due to inherent thematic parallels but because of historical and cultural circumstances that favored the genealogical ties between saga heroes. It is argued that the connection, however fragmentary and instable, was formed initially between *Ketils saga hængs* and *Grims saga loðinkinna*, after which these sagas were grouped with *Órvar-Odds saga*. Finally, *Ans saga bogsveigis* was added to the group, and it is hypothesized, that this last connection presumably happened around the time of the writing of the important manuscript AM 343 a 4to (ca. 1450–75).

Pernille Ellyton

Ordbog over det Norrøne Prosasprog

Københavns Universitet

kvt617@hum.ku.dk